

PETAR STRČIĆ

PROSVJETA I ŠKOLSTVO ZAPADNE HRVATSKE (ISTRA,
KVARNERSKO PRIMORJE I GORSKI KOTAR) U NOB-u

Zapadna se Hrvatska našla 1941. godine i ostala je tijekom cijelokupnog razdoblja narodnooslobodilačke borbe u osobito složenoj situaciji.¹ Taj dio naše zemlje — Istra, Kvarnersko primorje, Gorski kotar — obuhvaća regije koje su međusobno povezane s više prirodno-zemljopisnih, historijskih, privrednih i drugih činilaca², ali su u povijesnom kontekstu ostale odvojene, štoviše razbije- ne čak i unutar vlastitog teritorija. Tako su Istra i dio Kvarner- skog primorja³ već od 1918. godine bili pod okupacijom Kralje- vine Italije⁴ — ne treba zaboraviti — jednog od glavnih izazivača II. svjetskog rata.⁵ Godine 1941. ta je apeninska država koraknula dalje, anektirala je još neka područja Kvarnerskog primorja i dio Gorskog kotara.⁶ No, zapravo, Italija je držala pod kontrolom i preostale dijelove Primorja i Gorskog kotara,⁷ iako su tzv. Rim- skim ugovorima u svibnju 1941. formalno pripali tzv. NDH.⁸ Nakon kapitulacije fašističke imperije Savojsaca 1943.⁹ i taj su kraj zapo- sjeli Nijemci,¹⁰ dio su uključili u sastav svoje tek formirane vojno- upravne tvorevine »Jadransko primorje«,¹¹ dopuštajući u Primorju i rad nekih ustaških organa.¹²

Od 1941. do 1945. godine naročito su Istra i Kvarnersko pri- morje bili vrlo dobro pokriveni mnogobrojnim neprijateljskim vojno-civilnim organima, s dobro opremljenim i mnogobrojnim naoružanim vojnim i drugim naoružanim jedinicama¹³ — pored ostalog i zbog tih velika i važna pomorsko-industrijska centra ka- kvi su bili Rijeka, Pula i Trst.¹⁴ Uz to, u zapadnu Hrvatsku, a naro- čito u Istru, 1944. godine slijeva se u bijegu i vrlo mnogo jedinica domaćih i stranih kvislinga.¹⁵ Teror je vrlo jak, pa i širokih raz- mjera, a ovdje ima i više talijanskih¹⁶ te jedan ustaški konclogor smrti.¹⁷

Ustaničke snage u pojedinim dijelovima zapadne Hrvatske našle su se 1941. i dosta dugo su se nalazile, u naročito složenim uvjetima rada i zbog toga što KPH nije do tada imala svoje orga-

nizacije u Istri, dijelu Rijeke i Kvamerskih otoka koje je odramije držala Italija, a rukovodstvo KP Italije nije kretalo u ustanak, niti je kasnije, sve do kraja 1944. podržavalo NOP u spomenutim krajevima.¹⁸ Ipak, KPJ je s izvanrednim uspjehom pokrenula ustanak, koji se — kao i u drugim jugoslovenskim zemljama — razvijao u punom skladu s određenim specifičnostima.¹⁹ A njih je bilo dosta.

U skladu sa postojećom situacijom odvijao se i prosvjetni i školski život.²⁰ Naime, u dijelu zapadne Hrvatske koji je bio u talijanskoj neposrednoj vlasti i prije rata,²¹ već od 1918. zabranjivan je ne samo rad hrvatskih škola²² već i svako iskazivanje hrvatstva, a denacionalizacija je provedena planski, sistematski, organizirano i nasilno.²³ U svim školama i u svim prosvjetnim udruženjima nikada se nije smjela čuti materinja riječ ogromne većine puka, niti upotrijebiti pisano slovo na njegovu jeziku.²⁴ Štoviše, čak su i natpisi na grobovima i u crkvama uništavani jer su bili napisani glagoljicom, tim prastarim slavenskim pismom.²⁵ Isprobani nasilnički sistem odgoja i obrazovanja, koji je smjerao stvoriti generacije talijaniziranih poslušnih fašista,²⁶ jednostavno je 1941. godine iz Istre prenesen u novi, tek okupirani dio Primorja,²⁷ a i Gorskog kotara.²⁸ No, s obzirom na staro i jako antifašističko osjećanje stanovništva²⁹ i na djelovanje NOP-a — rezultati su bili vrlo loši. Zbog toga se mijenja taktika — denacionalizatorski se cilj i dalje nastojao postići u što kraćem roku, ali je okupator prisiljen primjenjivati druge metode — suptilnije ili grube, već prema situaciji. Organizirao je, npr., i ubrzane tečajeve talijanskog jezika za učenike do 16 godina života, ili dvojezični način nastave, ili pak hapsio buntovne učenike i nastavnike.³⁰ No, nije bilo bolje ni na ustaškom području. Npr., gotovo svi nastavnici s otoka Krka, ne želeći da talijaniziraju učenike na svom starom glagoljaškom i hrvatskom otoku, otišli su 1941. na teritorij tzv. NDH. Međutim, gotovo istoga časa, shvativši kakva je to zapravo nacistička fašistička tvorevina — da nije nezavisna, niti država, niti Hrvatska — radije su se vratili na rodni Krk pod talijanskog okupatora nego da služe kvislinga. Dakako, odmah su se uključili u NOP, poput goleme većine nastavnog osoblja i u drugim dijelovima zapadne Hrvatske.³¹ I srednjoškolci su vrlo aktivni u zapadnoj Hrvatskoj, a suradnja u okviru NOP-a proširuje se i na mlađe, pionirske naraštaje.³² Tako dolazi do postepenog zatvaranja okupatorskih i kvislinških škola — i pored svih nastojanja neprijatelja da ih održi.³³ U skladu s intencijama NOP-a privremeno ili potpuno se obustavlja rad takvih škola.³⁴

Gotovo istodobno sa širenjem okupacije na preostali dio zapadne Hrvatske, odmah s počecima ustanka 1941. započinje i prosvjetni život NOP-a;³⁵ otvaraju se i prve škole.³⁶ Naime, nastavno je osoblje gotovo listom antifašistički raspoloženo, pa vrlo mnogo nastavnika i u okupatorskim i kvislinškim školama predaje određene nastavne cjeline u skladu s ciljevima NOP-a; vrlo često to čine u punoj suradnji s direktorima; prosvjetnim savjetnicima, roditeljima i učenicima.³⁷ Zbog toga neprijatelj ubrzano zamjenjuje

ovdašnje nastavnike pouzdanim fašističkim osobljem, koje — u načelu — dovodi iz unutrašnjosti apeninskih krajeva.³⁸ No, naročit polet školstva NOP-a datira od prvih mjeseci 1943, kada su osnovani okružni NOO-i za Gorski kotar³⁹ i tadašnje Hrvatsko primorje,⁴⁰ te — u drugoj polovini iste godine — okružni, odnosno pokrajinski ili oblasni narodnooslobodilački odbori Istre.⁴¹ U okviru njih i kotarskih NOO-a formiraju se i posebni prosvjetni odjeli, koji razvijaju sve uspjeliju i sve širu djelatnost. Tako se na poluoslobođenom i oslobođenom teritoriju, pa i u zbjegovima, organiziraju i osnovne i srednje škole NOP-a, među njima i gimnazije i preparandija, stručne škole, itd.⁴² U raznim mjestima, u vojnim jedinicama,⁴³ u zbjegovima i drugdje održavaju se tečajevi za opismenjavanje odraslih⁴⁴ a s obzirom na to da je školovanoga nastavnog kadra malo i seminari za buduće nastavnike.⁴⁵

Naročitu brigu školstvu zapadne Hrvatske posvećuju i partijske organizacije, i vojni organi,⁴⁶ kao i centralni organ nove Hrvatske — ZAVNOH,⁴⁷ koji upućuje u te krajeve prosvjetne radnike⁴⁸ i svoje specijalne izaslanike⁴⁹ koji su zaduženi da ocijene stupanj razvoja školstva i prosvjete ili da pruže pomoć oko organizacije što kvalitetnijeg prosvjetnog života⁵⁰. Budući da u Istri i drugim odavno okupiranim područjima uopće nije bilo hrvatskih nastavnika, ni hrvatskog školskog i prosvjetnog života — o njima se vodi i specijalna briga. Održan je i niz prosvjetnih konferencija, a na nekima od njih u radu je sudjelovalo vrlo mnogo ljudi.⁵¹

Tijekom NOR-a i socijalističke revolucije poginuo je znatan broj učenika i nastavnika — bilo na tom radnom mjestu, bilo u direktnoj borbi s neprijateljem, bilo na nekoj funkciji ili u nekoj ilegalnoj akciji, ili su pak jednostavno pali kao žrtve neprijateljskog terora. Neki od njih i nisu bili iz zapadne Hrvatske, ali su svojom žrtvom pridonijeli uspjehu NOB-a ovdje, dok su učenici i nastavnici iz ovoga kraja sudjelovali u borbama u raznim krajevima Jugoslavije ili su na drugi način sudjelovali u NOP-u.⁵² Mnogo je škola okupator i neposredno uništio, ili su pak na drugi način stradale.⁵³

Prosvjetu i školstvo NOP-a u Istri ipak treba naročito apostrofirati.⁵⁴ O njima u našoj povijesnoj literaturi ima i više objavljenih radova.⁵⁵ Naime, prvi put nakon dva desetljeća slobodno se moglo učiti, čitati, pisati materinjom riječju, pa su škole i u najtežim danima okupacije, u dubokim ilegalnim uvjetima bile vrlo dobro organizirane i posjećivane; ovdje se, npr., upotrebljavaju udžbenici sakriveni još iz vremena Austro-Ugarske,⁵⁶ ali se štampaju i vlastite početnice.⁵⁷ U prosvjetnom životu zapadne Hrvatske, a naročito u Istri, izuzetnu su ulogu odigrale i glumačke družine,⁵⁸ te štampa na hrvatskom jeziku.⁵⁹

Još je jednom potrebno naglasiti da je u većem dijelu zapadne Hrvatske uvođenje nastave na materinjem hrvatskom jeziku imalo kapitalno povijesno značenje, s izvanrednim mobilizatorskim rezultatima. Istodobno, utvrđeno je i potvrđeno pravo Talijana⁶⁰ — i naglašeno u čuvenim pazinskim odlukama o prekidu svih dr-

žavnopravnih veza s Italijom i o sjedinjenju Istre s maticom zemljom⁶¹ — da imaju nastavne sadržaje na svome jeziku,⁶² takva se nastava održavala već i u NOB-u,⁶³ što je pridonijelo, pored ostalog, i učvršćivanju bratstva i jedinstva, odnosno impresivnim rezultatima NOB-a u tom zapadnom kraju naše zemlje.

BILJESKE

¹ O NOP-u zapadne Hrvatske, tj. Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara, nema objavljene sinteze, ali postoji relativno velik broj zasebnih radova o NOP-u svakoga od ta tri spomenuta područja. Usp., npr., »Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove«, Beograd 1952; Radule Buturović, »Rijeka i Sušak u NOB«, Rijeka 1975; »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOR. Zbornik radova«, Rijeka 1974; V. i Petar Strčić, »Štampana riječ o otporima i borbama. Radnički, antifašistički, komunistički i narodnooslobodilački pokret Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara«, Rijeka 1980.

² Lit. v.: P. Strčić, n.dj.

³ Ovdje se misli na tadašnju Rijeku (grad na desnoj obali Rječine, današnji zapadni dio Rijeke), dio Kastavštine i dio Kvarnerskih otoka — Cres, Lošinj, Ilovik, Unije, Susak, Vele i Male Srakane.

⁴ Dragovan Šepić, »Istra uoči Konferencije mira (Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati)«, Zbornik Historijskog instituta JAZU, sv. 4, Zagreb 1961, str. 349—382; Petar Strčić »Otok Krk 1918. Građa o Narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. god.«, Rijeka 1968, i »Građa o talijanskoj okupaciji o. Krka. (Od kraja 1918. do polovice 1919. Rijeka 1970; Lavo Čermelj, »La minorité Slave en Italie. Les Slovenes et Croates de la Marche Julienne«, Ljubljana 1938. i 1946, i »Slovinci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama«, Ljubljana 1965; Ernest Radetić, »Iskra pod Italijom 1918—1943«, Zagreb 1944.

⁵ O tome pitanju postoji zaista velik broj objavljenih edicija.

⁶ R. Butorović, n. dj., str., 37. i dalje; »Aprilski rat 1941. Zbornik dokumenata«, Beograd 1969; Giacomo Zanussi, »Guerra e catastrofe d'Italia. Giugno 1940. — giugno 1943«, sv. 1, Rim 1943.

⁷ R. Butorović, n. dj., str. 47. i dalje.

⁸ Hodimir Sirotković, »Rimski 'ugovori' Mussolini-Pavelić 11. svibnja 1941. g.«, Kamov, II, 15, Rijeka 1918, str. 8.

⁹ Tone Ferenc, »Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba u Sloveniji jeseni 1943«, Maribor 1967.

¹⁰ R. Butorović, n. dj., str. 321. i dalje.

¹¹ Karl Stuhlpfarrer, »Le zone d'operazione Prealpi e Litorale Adriatico 1943—1945«, Gorica 1979.

¹² Isto; Fikreta Jelić-Butić, »Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945«, Zagreb 1977. str. 272, i »Istra i Rijeka u politici NDH nakon kapitulacije Italije«, Pazinski memorijal, sv. 7, Pazin 1977, str. 7—16.

¹³ K. Stuhlpfarrer, n.dj.; Eizo Collotti, »Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943—45«, Milano 1974.

¹⁴ »Rijeka. Geografija—etnologija—ekonomija—saobraćaj—povijest—kultura. Zbornik« Zagreb 1953; »Pula«, Zagreb 1976; Ive Mihovilović, »Trst. Etnografski i ekonomski prikaz«, Zagreb 1946.

¹⁵ Usp. bilj. 1, 11 i 13.

¹⁶ Lovran, Bakar, Rab. (»Rabski zbornik«. Ljubljana 1953).

¹⁷ Godine 1941. postojao je na otoku Pagu ustaški konclogor; o njemu ima vrlo malo objavljenih podataka (Ljubo Pavešić, »I krv je tekla kršem... Zapisi i crtice«, Rijeka 1959).

¹⁸ Paolo Spirano, »Storia del Partito comunista italiano«, sv. 1—5, Torino 1967, 1969, 1970, 1973, 1975; Mario Mikolić, »Komunistička partija Jugoslavije i Komunistička partija Italije u odnosu na NOP u Istri«, časopis za suvremenu povijest, VII, 1, Zagreb 1975, str. 153. i dalje.

¹⁹ »Istra i Slovensko primorje«, n.dj., str. 231. i dalje; Ljubo Drndić, »Oružje i sloboda Istre 1941—1943«, Zagreb—Pula 1978.

²⁰ Osim literature navedene u prethodnim i narednim bilješkama usp. i: Tone Crnobori, »Školstvo u Istri od 1941. do 1945«, Pazinski memorijal, sv. 7, Pazin 1977, str. 127—135, »Kulturno-prosvjetni rad u Liburniji za vrijeme NOB-a«, Liburnijske teme, sv. 3, Opatija 1978, str. 87—100, i »Školstvo kao poseban vid NOB-e u Istri«, Od učiteljskih kursova do Pedagoškog fakulteta, Pula 1981, str. 39—60; Dražen Vlahov, »Dokumenti za povijest partizanskog školstva u Istri«, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. 24, 1981, str. 39—68, i sv. 25, 1982, str. 129—280; Mate Demarin, »Hrvatska škola i prosvjeta u Istri za vrijeme NOB-a. O položaju hrvatskog školstva u doba talijanske okupacije«, poseban prilog »Školskih novina«, XXIX, 37, Zagreb, 21. XI 1978. — Usp. i Zlatko Keglević, »Bibliografija. Rasprave i članci o Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u časopisima i zbornicima SRH 1945—1970«, Rijeka 1979, str. 98—113, i 369—375.

²¹ V. bilj. 4.

²² Vjekoslav Bratulić, »Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom«, Zagreb 1955.

²³ Danilo Klen, »Saopćenja i izvještaji talijanske vojne obavještajne službe o Istri u 1919. godini«, Pazinski memorijal, sv. 9, Pazin 1979, str. 287—331; Milica Kacin-Wohinz, »Narodnoobrambeno gibanje primorskih Slovencev u letih 1921—28«, sv. 1—2, Ljubljana 1977; Elio Apih, »Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918—1943). Ricerche storiche«, Bari 1966.

²⁴ Tone Crnobori, »Fašizacija i militarizacija školstva u Istri između dva svjetska rata«, Pazinski memorijal, sv. 9, Pazin 1979, str. 224—232; Mate Demarin, »Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata«, Sisak 1972; Carmelo Cottone, »Storia della scuola in Istria da Augusto a Mussolini«, Kopar 1938.

²⁵ »Istra i Slovensko primorje«, n. dj., str. 153.

²⁶ Takav denacionalizatorski prosvjetni sistem vrlo mnogo liči na sistem koji je bugarski okupator prenio u Makedoniju (usp. Galena Kuculovska, »Velikobugarski nacionalizam na delu«, Četvrti jul, XXII, 1116, Beograd, 1. XI. 1983, str. 14).

²⁷ Vinko Bujan, »Školstvo u Sušaku—Rijeci i okolici za vrijeme okupacije 1941—1945«, Rijeka, n. dj., str. 533—534, i »Rad talijanskih učitelja u Sušaku i okolici za vrijeme okupacije. (Jedan prilog za izučavanje kulturne povijesti fašizma). Građa za historiju školstva iz vremena NOB-a na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju«, Narodna prosvjeta, br. 3—4, Zagreb 1947. — Udarilo se i na staroslavenski jezik u crkvama, čak i u jednom od najstarijih i najjačih glagoljaških uporišta — u krčkoj i modruško-senjskoj biskupiji /»Talijani ukidaju staroslavenski jezik u crkvama«, Naprijed, I, 11, 30. VI 1943. /»Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske«, knj. III, sv. 1, »Naprijed« 1943, str. 155/.

²⁸ Ivo Kovačić, »Gorski kotar u ustanku 1941.«, Gorski kotar, n. dj., str. 184. i dalje. — Razlika u postupcima u krajevima koji su okupirani 1918. i 1941. samo je u tome što se u novozaposjednutim područjima, momentalnom talijanizacijom školstva nastoji izvršiti denacionalizacija u najkraćem roku, sa željom da fašistički duh kod mladih naraštaja silom zahvati što jači korijen.

²⁹ Usp. mišljenje samoga talijanskoga neprijatelja, npr. s kraja 30-tih godina (Teodoro Sala, »Prijedlozi za asimilaciju 'inorodnih' u 'Provinciji Istri', Pazinski memorijal, sv. 5, Pazin 1976, str. 7—15) i iz 1941. godine (»Istra i Slovensko primorje«, n. dj., str. 232).

³⁰ V. Bujan, »Školstvo«, n. dj., str. 537. i dalje

³¹ Ljubo Karabaić, »Otok Krk 1941«, Krčki zbornik, sv. 5, Krk 1972, str. 91.

³² V. Bujan, »Školstvo«, n.dj., str. 535. i dalje; Vladimir Mance, »Školstvo i prosvjeta«, Gorski kotar, Delnice 1981, str. 156.

³³ Usp. na više mjesta: P. Strčić, »Zapisnici«, n. dj.; T. Crnobori, »Preporod«, n.dj.

³⁴ Npr. Okružni NOO za Hrvatsko primorje donio je 21—22. travnja 1944. godine odluku da se na neoslobođenom području prekine svaki školski rad (P. Strčić, »Zapisnici«, n. dj., str. 130).

³⁵ Usp. literaturu u prethodnim i narednim bilješkama.

³⁶ Anton Burić, »Prva partizanska škola u selu Kutni na području Gorskog kotara«, Od učiteljskih kursova, n.dj., str. 129—139.

³⁷ V. Bujan, »Školstvo«, n.dj., str. 541.

³⁸ Isto, str. 534. i dalje.

³⁹ Antun Giron, »Kulturno-prosvjetna djelatnost Okružnog NOO-a za Gorski kotar«, Historija, II, 2, Rijeka 1979, str. 153—161.

⁴⁰ Petar Strčić, »Zapisnici sjednice okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Hrvatsko primorje 1943—1945, godine«, Rijeka 1975, str. 30. i dalje;

⁴¹ Mario Mikolić, »Prosvjetna i kulturna politika Oblasnog NOO-a za Istru«, Historija, II, 2, Rijeka 1979, str. 137—152.

⁴² Npr., od travnja 1944. godine u Gorskom kotaru radilo je 40 osnovnih i jedna srednja škola, s gotovo 3300 učenika; u idućoj školskoj godini povećao se broj đaka, a djelovale su i viša i niža gimnazija te učiteljska škola, a aktivan je bio i internat (Antun Giron, »Okrug Gorski kotar u narodnooslobodilačkoj borbi 1943—1945«, Gorski kotar u NOB-u, n.dj. str. 418—419). U školskoj godini 1943/44. u zapadnoj Hrvatskoj djelovalo je 88 osnovnih škola koje su polazila 4792 učenika (obveznika je bilo 8202), a radio je 131 nastavnik (Mihajlo Ogrizović, »Školstvo i prosvjeta na oslobođenom teritoriju Hrvatske u vrijeme Prvog kongresa kulturnih radnika«, Kultura i umjetnost, n.dj., str. 120). Godine 1944. osnovana je u Gorskom kotaru »prva učiteljska škola na oslobođenom području u Hrvatskoj« (V. Mance, n.dj., str. 156—157). ONOO za Gorski kotar je 1944. u Srpskim Moravicama osnovao »Partizansku školu za zanate metalske struke« (isto, str. 157).

⁴³ Usp. npr. Dušan Perhat, »Rad prosvjetnog radnika u jedinicama NOV u Istri«, Od učiteljskih kurseva, n.dj., str. 91—98; Mihael Sobolevski, »Kulturno-prosvjetni rad u Trinaestoj primorsko-goranskoj diviziji u toku rata«, Historija, I, 1, Rijeka 1978, str. 123—143; Giacomo Scotti, »Kulturno-odgojna i informativna djelatnost u talijanskim jedinicama NOVJ Istre i Rijeke«, Historija, II, 2, Rijeka 1979, str. 163—183.

⁴⁴ Od travnja 1944. godine na području Gorskog kotara radilo je i 38 škola s odraslima. Djelovala je i radionica za izradu đačkih tablica i pisaljki od škriļjaca (A. Giron, »Okrug Gorski kotar, n.dj., str. 418—419). Radila su i radnička sveučilišta i administrativni kurs (isto, str. 434).

⁴⁵ Božo Jakovljević, »Prvi partizanski učiteljski tečaj u Istri«, Rijeka 1979, i »Učiteljski partizanski tečajevi u Klarićima i Katunu pod Učkom«, Od učiteljskih kursova, n.dj., str. 61—73; Anka Došen, »Prilog prikazu rada škola i učiteljskih kurseva u doba narodnooslobodilačkog rata u Istri«, isto, str. 75—90.

⁴⁶ Usp. literaturu u prethodnim i narednim bilješkama (Pavle Gregorić, »Uloge ZAVNOH-a u oslobodilačkoj borbi Istre«, Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, 1943—1945, Rijeka 1968, str. 436; T. Crnobori, »Preporod«, n.dj., str. 41—45. i na dr. mj.).

⁴⁷ Petar Strčić, »ZAVNOH i školski život NOP-a u Istri«, Nastava povijesti, br. 2, Zagreb 1981, str. 115—121, i »Prosvjetni život Istre i djelatnost ZAVNOH-a«, Od učiteljskih kursova, n.dj., str. 141—155.

⁴⁸ »Istra i Slovensko primorje«, n.dj., str. 328.

⁴⁹ Oleg Mandić izvještavao je ZAVNOH 8. ožujka 1944. godine, pa je — pored ostalog — pisao i o prosvjetnim prilikama u Istri u posebnom odjeljku; dr Mandić kaže i ovo: »Čitava Istra hlepti za prosvjetom: ne samo omladinci, nego i starija pokoljenja upravo se natječu tražeći prilike da steknu i poboljšaju znanje književnoga jezika. (...) Želja, upravo glad za znanjem tako je jaka u Istrana da oni radi nje krše svoje vjekovne tra-

dicije« (Oleg Mandić, »Utisci delegata ZAVNOH-a s puta po Istri početkom 1944. godine«, Pazinski memorijal, sv. 6, Pazin 1977, str. 290; Petar Strčić, »Referat dra Olega Mandića ZAVNOH-u o putovanju Istriom na početku 1944«, Historijski zbornik, sv. 21—22, Zagreb 1968—1969, str. 443).

⁵⁰ T. Crnobori, »Preporod«, n.d.j., na više mjesta.

⁵¹ Usp., npr., Antun Giron, »Prva konferencija prosvjetnih radnika Hrvatskog primorja (1943)«, Historija, II, 2, Rijeka 1979, str. 291—296; T. Crnobori, »Preporod«, n.d.j., str. 31—32.

⁵² »Za slobodu. Učitelji, nastavnici i profesori Hrvatske poginuli u narodnooslobodilačkom ratu«, Zagreb 1955; Josip Ćiković, »Prosvjetni radnici pali za slobodu Istre«, Od učiteljskih kursova, n.d.j., str. 209—218, i Pedagoški rad, br. 9—10, Zagreb 1978; V. Bujan, n.d.j., str. 538. i dalje; V Mance, n.d.j., str. 157. Samo iz stare sušačke gimnazije (danas u Rijeci) poginulo je 20% učenika (V. Bujan, n.d.j., str. 538).

⁵³ Npr., u travnju 1944. godine, stradala je zgrada gimnazije u Delnicama (A. Giron, »Okrug Gorski kotar«, n.d.j., str. 418).

⁵⁴ U bijegu pred jakim oslobodilačkim jedinicama NOV i POJ, a u nastojanju da se predaju Anglo-Amerikancima, u Istru je stigao znatan broj kvislinga domaćega i stranog porijekla; ustaše i četnici čak su pokušali otvoriti i škole (T. Crnobori, »Školstvo u Istri«, n.d.j., str. 130. i 131), kao i njemački okupator (Izveštaj M. Kršula, sekretara OK KPH, 18. XI. 1943, Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, KP — 29/1827).

⁵⁵ Usp. lit. u prethodnim bilješkama.

⁵⁶ Najpopularnija je bila Nazorova čitanka (T. Crnobori, »Preporod«, n.d.j., str. 41).

⁵⁷ »Istarska početnica za narod«, Oblasni NOO Istre, str. 36; »Početnica«, Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a Istre«, Kastavščina 1944; »Početnica. O istarskoj početnici«, Rijeka 1976; Božo Jakovljević, »Istarska partizanska početnica iz 1944«, Dometi, VI 7—8, Rijeka 1974, str. 143—148.

⁵⁸ Tone Dobrila, »Istarske kazališne družine u NOB«, Rijeka 1981; Krešimir Topljak, »Djelovanje kazališnih družina na području Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre u toku narodnooslobodilačke borbe«, Riječka revija, XII, 1—2, Rijeka 1964; Davor Mandić, »Nastojanje i djelovanje partizanskih glumišta u Istri«, Pazinski memorijal, sv. 7. Pazin 1977, str. 103—126.

⁵⁹ »Istarska partizanska štampa«, Istra kroz stoljeća, kolo III, knjiga 16, Pula—Rijeka 1981; Vinko Antić, »Štampa narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri. Prilog o radu tehnike, štamparija i izdavanju listova«, Jadranski zbornik, sv. 1, Rijeka—Pula 1956, str. 9—39, i »Partizanske tehnike i tiskare u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, i Istri 1941—1945«, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, VII, 1—2, Zagreb 1961; Nikola Crnković, »Partizanski tisak u Istri«, Pazinski memorijal, sv. 1, Pazin 1971, str. 191—210.

⁶⁰ O sudjelovanju naših Talijana u NOB-u usp. Lj. Drndić, n. dj.; Arialdo Demartini, »Mancano all' appello«, Rovinj 1971, i »Nijema prozivka«, Pula 1943; Aldo Bresan, Luciano Giuricin i dr., »Fratelli nel sangue. Contributi per una storia della partecipazione degli Italiani alla Guerra Popolare di Liberazione della Jugoslavija«, Rijeka 1964, »Rossa una stella. Storia del battaglione italiano 'Pino Budicin' e degli Italiani dell' Istra e di Fiume nell' Esercito Popolare di Liberazione della Jugoslavia«, Rovinj 1975, i »Crvena kapa na kapi nan sja. Borbeni put talijanskog bataljona 'Pino Budicin' i Talijana Istre i Rijeke u narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije«, Rijeka 1979; G. Scotti, n.d.j.

⁶¹ Ferdo Čulinović, »Državnopravno značenje odluke o priključenju Istre Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji«, Priključenje, n.d.j., str. 99—124; Hodimir Sirotković, »Državno-pravno značenje odluka Okružnog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom«, Pazinski memorijal, sv. 12, Pazin 1983.

⁶² Čl. 3. zaključaka Pokrajinskog NOO-a za Istru od 26. rujna 1943. glasi: »Talijanska manjina u Istri uživati će sva nacionalna prava (slobodu jezika, škole, štampe i slobodu kulturnog razvika)«, »Priključenje«, n.d.j., str. 194).

⁶³ Krajem 1943. radila je škola s učiteljicom Talijankom u gradu Krku, gdje je živio minimalan broj Talijana, a predviđeno je bilo da se takva škola otvori i na Lošinj (P. Strčić, »Zapisnici«, n.d.j., str. 73).

PETAR STRČIĆ

EDUCATION AND THE SCHOOL SYSTEM IN WESTERN CROATIA (ISTRIA, THE KVARNER COAST, GORSKI KOTAR) DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR

At the beginning of the National Liberation War, western Croatia found itself in a very complex situation — the Communist Party of Croatia, that is to say, the Communist Party of Yugoslavia, did not have any units in Istria up to that time, nor in the then Rijeka and most of the Kvarner islands, and in these regions the use of the mother tongue was forbidden; the same system was imposed by the Italian occupying forces in 1941 on parts of the Kvarner Coast and Gorski Kotar which it occupied then. The rest of the coastal region and Gorski Kotar became part of the Ustashi, so-called Independent State of Croatia, a quisling formation. The organisation of education in most of western Croatia was immediately in a spirit of denationalisation and fascism, just as in the regions occupied earlier. Since the results were very poor, the occupying power was soon forced to apply even a bilingual system of instruction. There was a similar situation in the Ustashi regions. The teachers took a massive part in the national liberation movement, the secondary school students were very active, and the co-operation also spread to younger age groups. Gradually the schools of the quislings and occupying power were closed down, so that in certain areas in keeping with the ideas of the national liberation movement — their activity is terminated completely.

Almost at the same time, at this early date, the education activity of the National Liberation Movement began. The teachers, in both the schools of the occupying forces and in the quisling ones, taught certain subjects in keeping with the objectives of the national liberation movement. In the refugee camps, on the liberated and semi-liberated territories the schools of the national liberation movement are opened. In the regions which were occupied before 1941, the first Croatian schools were opened after a period of two decades. Textbooks hidden away even during Austro-Hungarian times were used, while new primers were also published. In the military units and in other places, reading and writing courses were organised, while the bodies of the (new) people's government established education departments.

During the National Liberation War and Socialist Revolution many pupils, students and teachers were killed. The occupying forces destroyed many school buildings.

It should be emphasised that in most of western Croatia (Istria, parts of the Kvarner Coast) the introduction of instruction in the mother tongue was of momentous, historical importance, and the results were exceptionally motivating. At the same time, the right of the Italians was also established to be taught in their own language, which contributed, among other things, to the strengthening of brotherhood and unity.

